

BESSENYEI ISTVÁN

Az ideológia hálójából a mennyiségi hajsza csapdájába

A magyarországi közgazdászképzés átalakulásáról

Ez az írás a teljesség igénye nélkül igyekszik magyarázatot találni Csaba László megállapítására, amely szerint Magyarországon szinte kötelezővé vált a közgazdaság-tudomány művelésének ellenkultúrája, ami az oktatási teljesítmények gyengeségében is megjelenik (Csaba [2013] 59. o.). Megmutatja, hogy a rendszerváltást követő környezeti változások eredményeként a felsőoktatási intézmények sok szempontból a tervgazdasági rendszer vállalataihoz hasonló helyzetbe kerültek, ezért az utóbbi évtizedekben végbement folyamatok megértését jelentős mértékben megkönnyíti a Kornai János által bevezetett fogalmi apparátus alkalmazása. A szerző a mennyiségi hajszt kikényszerítő teljesítményfinanszírozás ellen érvel.*
Journal of Economic Literature (JEL) kód: A1, A2.

Az utóbbi években nyilvánvalóvá vált, hogy a hazai oktatáspolitikai közgazdászképzést diszpreferálja. A jelenség nem új, a bolognai típusú képzésre váltás óta tetten érhetők azok a kormányzati törekvések, amelyek igyekeznek visszaszorítani a valódi közgazdaság-tudomány tudásbázisának továbbadására létrehozott szakokat. Ehhez elegendő csupán a közgazdasági elemző és alkalmazott közgazdaságtan alapszakok korábbi években meghatározott felvételi ponthatárait végignézni. Az elmúlt év új fejleménye mindössze az, hogy ez a hátrányos megkülönböztetés a közgazdaság-tudománytól jelentős mértékben elszakadt üzleti típusú képzésekre is kiterjedt. Így már nem tarthatók azok a vélekedések, amelyek szerint a háttérben az aktuális kormányzati gazdaságpolitika bírálataival szembeni intolerancia húzódik meg. Úgy vélem, hogy a hazai oktatáspolitikai közgazdászképzéssel szemben tapasztalható ellenséges viselkedésének megértéséhez közelebb jutunk, ha felidézzük Polónyi-Timár [2004] cikket vagy az újabb tanulmányok közül Csaba [2013], Simonovits [2013], illetve Benczúr és szerzőtársai [2013] vitairatait olvasva, s azokat továbbgondolva. A közgazdászképzés hazai színvonaláról ezekből kirajzolódó kép valóban lehangoló.

Kornai János szerint azokban az országokban, ahol a felsőoktatás teljesen vagy majdnem teljesen ingyenes, a felsőoktatási intézmények diplomagyártó nagyüzemek-

* A szerző szeretne köszönetet mondani Schepp Zoltánnak hasznos tanácsaiért, azonban a cikkben fellelhető bármilyen hiba vagy tévedés kizárólag a szerző felelőssége.

ké válnak a minőség rovására (Kornai [2010] 1037. o.). A helyzet azonban ennél bonyolultabbnak tűnik, mivel egyrészt a rendszerváltás előtti felsőoktatási intézményeket a legkevésbé sem lehetett diplomagyártó nagyüzemeknek nevezni, bár a felsőoktatás ingyenes volt. Másrészt napjainkban is vannak színvonalas képzést adó felsőoktatási intézmények, ahol a képzés ingyenes. Cikkemben amellet érvelek, hogy az alacsony színvonal fő oka a teljesítményfinanszírozás, amely egyfajta expanziós kényszert generálva rákényszeríti az intézményeket a hallgatói létszám lehető legmagasabb szinten tartására, amit Kornai [1980] könyve nyomán mennyiségi hajszának nevezek.

A lehangoló helyzet magyarázatához át kell tekintenünk, hogy miként reagált a hazai közgazdászképzés a rendszerváltás nyomán bekövetkező változásokra. Megmutatjuk, hogy bár ez a reakció jelentős és racionális, általában mégis rendkívül alacsony színvonalú oktatási teljesítményeket eredményezett. Vizsgálódásaimat intézményi szinten végeztem, mivel pedig a szóban forgó intézmények költségvetési korlátja viszonylag puha, erőforrásaik korlátozottan állnak rendelkezésre, finanszírozásuk pedig oktatási teljesítményük növelésére, azaz mennyiségi hajszára kényszeríti őket, Kornai János A hiányban bevezetett fogalmi apparátusát használom. Ebben a helyzetben ugyanis a felsőfokú közgazdászképzéssel foglalkozó intézmények viselkedése leginkább az erőforrás-korlátos vállalatok Kornai által feltárt viselkedési mechanizmusait követi. Ez magyarázza a hagyományosan magas szintű elméleti képzési irányok Csaba László által kifogásolt elhanyagolását, az oktatott ismeretanyag folyamatos zsugorítását vagy a doktori képzésben részt vevőknél az egységes szakmai alapok Benczúr Péter és szerzőtársai által említett hiányát.

Mivel azonban a hazai felsőoktatási intézmények nem mindig működtek diplomagyártó nagyüzemként, bizarr vállalkozásnak tűnhet viselkedésük megértését a vállalati viselkedés mechanizmusait követve megkísérelni. Egy ilyen megközelítés azonban nem példátlan. Elegendő csupán Romer [1986] modelljére gondolni, ahol az emberitőkefelhalmozás technológiáját leíró összefüggés egy vállalati termelési függvényhez hasonló formát mutat. E függvényben az oktatás minősége egy paraméter formájában jelenik meg, amely azt határozza meg, hogy egységnyi képzési idő-növelés az emberi tőke milyen mértékű felhalmozását eredményezi. Ha az itt tárgyalt viselkedési mechanizmusok az oktatás más területein is meghatározók, akkor magyarázattal szolgálhatunk az említett paraméter Magyarországon tapasztalható, sajnálatosan alacsony értékére is.

A rendszerváltás előtti helyzet felidézése után az 1990-től bekövetkezett változásokat tekintjük át, ami során a felsőoktatási intézmények a tervezett gazdaság vállalataihoz hasonló helyzetbe kerültek. Ezt követi az intézményi reakciók áttekintése, majd a kialakult hiányhelyzet stabilitásának magyarázata. Végül megmutatjuk, hogy miért nem alkalmas a pályázati rendszer a kialakult helyzet megváltoztatására, s néhány következtetést is levonunk.

A rendszerváltás előtti helyzet

Bár a magyarországi közgazdászképzés a rendszerváltás óta jelentősen megváltozott, a továbbiakhoz elengedhetetlen röviden vázolni az 1990 előtti helyzetet. Mindenekelőtt arra kell emlékeztetni, hogy a rendszerváltást megelőző oktatáspolitikai szigorú-

an korlátozta az egyes szakokra felvehető hallgatók számát. A létszámhatárok kellően alacsonyok voltak ahhoz, hogy mennyiségi hajszaról szó sem lehetett, így ritkán kellett erőforráskorlátba ütközni. Mivel pedig a képzést folytató intézményekben a közgazdászdiploma egyúttal felsőfokú marxista végzettséget is adott, politikai fontosságuknál fogva ezeket az intézményeket viszonylag túrhetően látták el erőforrásokkal.

A felsőfokú marxista végzettséghez szükséges tantárgyak oktatása során azonban megjelent egy az akkori vállalati viselkedésből már jól ismert mechanizmus: a formális tervteljesítés. Mindenki számára világos volt ugyanis, hogy még a tervezett gazdaságban sem a dialektikus és történelmi materializmus tételeinek, a tudományos szocializmusnak vagy a nemzetközi és hazai munkásmozgalom történetének alapos ismerete biztosítja a közgazdászok megfelelő felkészültségét. E sorok írója nincs abban a helyzetben, hogy meg tudná ítélni e tantárgyak rendszerváltás előtti oktatásának színvonalát, de e színvonalnak különösebb jelentősége már akkor sem volt, az órák is inkább formálisak jellegűek voltak. E kötelezően előírt tantárgyak oktatása azonban máig ható felismerésre vezetett: kiderült, hogy a felsőoktatásban is lehetséges a tanulmányi és vizsgakötelezettségek pusztán formális teljesítése.

A közgazdászképzés magas színvonalát elsősorban a módszertani ismereteket átadó és az ezekre épülő alkalmazott közgazdaságtani tárgyak biztosították. Az osztatlan, ötéves képzésben részt vevők, mai szemmel nézve, meglehetősen erős alapot kaptak matematikai analízisből,¹ lineáris algebrából, valószínűségszámításból, általános statisztikából és operációkutatásból. Ez lehetővé tette mind a vállalati gazdálkodással kapcsolatos tantárgyak, mind pedig a népgazdasági tervezés magas szintű oktatásának megalapozását. Emellett lehetővé tette volna a mikroökonómia és az akkoriban modernnek számító polgári közgazdasági elméletek: a neoklasszikus szintézis vagy a monetarizmus színvonalas oktatását is, ezen a téren azonban az intézmények az ideológia korlátjába ütköztek.

A felvehető hallgatók számának szigorú korlátozása azzal az előnnyel is járt, hogy a felvettek előképzettsége és motiváltsága kiváló volt. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a színvonalas közgazdászképzést egyedül az ideológia korlátozta. Ezt az ideológiai korlátot azonban egyes elkötelezett oktatók nemegyszer átlépték, vállalva az ezzel járó zaklatást. Érdekes történeteket lehetne itt feleleveníteni a különféle speciálkollégiumokról, szakkollégiumi foglalkozásokról, tudományos diákköri munkákról, ehelyett legyen elegendő *Kornai* [1972] és *Zalai* [1989] könyvét említeni, amelyek megjelenése jól illusztrálja, hogy az ideológiai korlátok rugalmas tágítása érdekében tett erőfeszítések esetenként eredményesnek bizonyultak.

Az intézményi környezet változásai

A rendszerváltás alapvető változást hozott a közgazdászképzés feltételeiben: mind az ideológiai, mind pedig a létszámkorlátok leomlottak. Az előbbi azonban hátránnyosan érintette a már említett ideológiai tantárgyak oktatására létesült tanszékeket,

¹ Illusztráció gyanánt elegendő például *Denkinger–Gyurkó* [1978] feladatgyűjteményébe belelapozni.

továbbá a marxi politikai gazdaságtan oktatóit. Ezek a tantárgyak valamennyi intézményben (a tanárképző főiskolákon, a természettudományi karokon vagy az orvostudományi karokon is) jelen voltak. Nem ismerek olyan kutatást, amely megvizsgálta volna, hogy az érintettek erre a helyzetre miként reagáltak, de a továbblépésre két lehetőség mindenképpen kínálkozott, s több helyen éltek is ezekkel: az egyik az volt, hogy a politikai gazdaságtan korábbi oktatói hirtelen a mikro- és makroökonómia előadóivá váltak, vagy kapcsolódó tárgyakat kezdtek tanítani. A másik lehetőség, hogy egy-egy intézményen belül a politikai gazdaságtan tanszék – egy bölcseész vagy egy jogtudományi kar segítségével – önálló gazdálkodástudományi karrá alakult át. Mindkét lehetőség a képzési kapacitás bővüléseként jelent meg, ám ez elsősorban az áteresztőképességet növelte, a színvonalat csak a legkritikább esetben javította.

A szigorú létszámkorlátok felszámolását több tényező is elkerülhetetlenné tette. Egyrészt a magyarországi diplomások aránya abban az időben nemzetközi összehasonlításban kétségbeejtően alacsony volt. Másrészt a gazdasági rendszer totális átalakítása miatt megalapozottnak is tűnt a közgazdászok iránti kereslet növekedésére irányuló várakozás. Mindezek mellett a felsőoktatás (nem csak a közgazdasági) egy ki nem mondott funkciót is betöltött: a képzési idő megnyújtásával a pályakezdők munkakínálatát csökkentve a fiatalok munkanélküliség növekedésének kezelésére is alkalmasnak látszott.

A hallgatói létszám növelése azonban több tényező miatt is a színvonal romlását okozta. Egyrészt a nagyobb létszámú első évfolyamokba már gyengébb középiskolai eredménnyel és kevésbé motiváltan is be lehetett kerülni.² Másrészt a rendszerváltást követően a középiskolai oktatás színvonala is lassú, de folyamatos süllyedésnek indult. Továbbá bár az intézményi kapacitások bővültek, ez a növekedés korántsem tartott lépést a hallgatói létszám diktálta emberi és tárgyi erőforrásigények emelkedésével. A teljesítményfinanszírozás ugyanakkor rákényszerítette az intézményeket a hallgatói létszám lehető legmagasabb szinten tartására, a mennyiségi hajszára. Előállt tehát az a helyzet, melyben Kornai az erőforrás-korlátos vállalat alapvető viselkedési mechanizmusait feltárta. Ezeket vesszük szemügyre a továbbiakban, mindenekelőtt az oktatás minőségének szemszögéből.

Pillanatnyi kényszeralkalmazkodási formák

A rendszerváltást követően a közgazdászok képzést folytató felsőoktatási intézmények tehát a tervgazdaság vállalataihoz hasonló helyzetbe kerültek. Csaba László szerint állandósult „a sztálini időket idéző tonnatervek, az óraszámok és a kutatáson kívüli, változó és önkényes szempontok uralma” (Csaba [2013] 59. o.). A mennyiségi hajszák következtében az intézményeknek úgy kellett növelniük oktatási teljesítményüket, hogy az ehhez szükséges erőforrások nem álltak a szükséges mértékben rendelkezésre. Bár az erőforráskorlát bővítésére irányuló törekvések állandóan jelen voltak, ezek

² Amint egy matematikus kolléga találóan jellemezte: „A kalácsban több lett a liszt, de nem lett több a mazsola.”

csak ritkán bizonyultak sikeresnek, az erőforráskorlátok miatt keletkezett konfliktushelyzeteket pedig valamilyen módon kezelni kellett. E lehetséges kezelési módokat vesszük Kornai nyomán sorra a következőkben.³

Tanítsunk annyit, amennyit tudunk! Az output minőségének kényszerű módosítása

Elvileg inputoldalon is lenne ilyen lehetőség a felvett hallgatók számának csökkentésével, ezt azonban a mennyiségi hajsza nem teszi lehetővé. A másik lehetőség a már beiratkozottak erőteljes szelektálása lenne, ami a tanulmányi feladatok teljesítésének rendszeres és alapos ellenőrzését jelentené, mindenekelőtt az első egy-két félév során. Ennek erőforrásigénye azonban egyrészt meglehetősen magas, másrészt a potenciális jelentkezők nagy részét riaszthatja el. Továbbá a kirostált hallgatók után az intézmény nem jut bevételhez. Tehát mind a mennyiségi hajsza, mind pedig az expanzió belső kényszere meggátolja az erőteljes szelektálást.

Ezért az output minőségének csökkentése az oktatási teljesítmények szükségesnél alacsonyabb szintjében jelentkezik. Egyrészt a több száz fő részére meghirdetett egyetemi előadások formájában, az alacsony létszámú csoportok számára megtartott kontaktórák számának lehetőség szerinti visszaszorítása mellett. Az emiatt felmerülő ellenvetéseket a tömegtermelő nyugat-európai és amerikai egyetemeken követett hasonló gyakorlatra történő hivatkozással szokás leszerelni. Másrészt a szorgalmi időszak néhány héttel történő lerövidítése mellett több intézményben sor került a korábban megszokott 2 × 45 perces előadások 2 × 40 percre, vagy 75 perces időszakra történő szűkítésére elsősorban ott, ahol a létszám növelésére irányuló törekvések sikeresek.

Emellett a képzés 90 százalékát meghaladó üzleti szakokon folyamatosan visszaszorult a matematikai tantárgyak oktatása, következésképpen az ezekre épülő, szűkebben vett közgazdasági elméleteket felvezető tantárgyak is csak mutatóban maradtak meg, amint azt Csaba László megállapítja (Csaba [2013] 57. o.).

Tanítsunk úgy, ahogy tudunk! Kényszerhelyettesítés

Mivel a felsőoktatás minőségét elsősorban a rendelkezésre álló emberi erőforrások minősége határozza meg, elsősorban az itt alkalmazott kényszerhelyettesítést kell szemügyre venni. A finanszírozási nehézségek következtében az előadásokhoz kapcsolódó szemináriumokon, a távoktatásos képzési formákban és a szinte kizárólagos írásbeli vizsgáztatás lebonyolítása során megjelentek az olcsón alkalmazható doktori hallgatók, akik általában maguk is a gyenge színvonalon működő diplomagyárak termékei, s akik fölött többnyire senki nem gyakorol hatékony szakmai kontrollt. Meg

³ Kornai [2010] szerint hasonló kényszeralkalmazkodási formákat alkalmaznak az egészségügyi ellátásban is. A puha költségvetési korlát jelensége ezen a területen egyébként a fejlett piacgazdaságokban is régebb óta kimutatható (Duggan [2000]).

kell azt is jegyeznünk, hogy az igényes szóbeli vizsgáztatás írásbeli tesztekkel történő felváltása éppúgy kényszerhelyettesítés, mint a képzés hazai sajátosságainak szem előtt tartásával megírt tankönyvek helyettesítése különféle nem lektorált oktatási segédanyagokkal, jobb esetben angolról lefordított változó színvonalú tankönyvekkel.

Ennél súlyosabb probléma, hogy a rendszerváltást követően sem állt meg az a folyamat, amelynek során az autonóm módon gondolkodó egyetemi értelmiséget „a munkásosztállyal szövetséges dolgozó” értelmiséggel kívánták felváltani. A emberi erőforrások terén végbemenő kontraszelekciós folyamatra már Bródy András felhívta a figyelmet, amikor a személyi összetétel felhígulásáról írt (*Bródy [1984]*). Ehhez csatlakozva kifogásolja Simonovits András, hogy a szakma legkiválóbbjai „nem vesznek részt látványosan a hazai közéletben és általában nem is kapnak felkérést erre” (*Simonovits [2013]* 359. o.). Keserűen tapasztalható, hogy a Magyar Közgazdaságtudományi Egyesület vagy a Gazdaságmodellezési Társaság konferenciáin a közgazdász-képzést folytató magyar felsőoktatási intézmények nagyobb része nincs jelen.

Visszatérve intézményi szintre, ezt a kontraszelekciót kifogásolja Csaba László is: „...a tudományos teljesítmény és előmenetel egyre csekélyebb szerepet játszik az egyetemi hierarchiában és hatalmi viszonyokban” (*Csaba [2013]* 59. o.), s a kényszerhelyettesítést valóban a humboldti egyetem vagy a humboldti tanszék elavult voltára történő hivatkozással szokás alátámasztani. A következmény a tanszékek szellemi kisugárzásának elhalványulása, sok helyütt kialakulása. Pedig *Benczúr és szerzőtársai [2013]*-ból világosan kiderül, milyen fontos a tanszék szerepe az amerikai típusú doktori képzésben. A nagy tudású tanszékvezető professzorok perifériára szorításával létrejövő hatalmi részbe pedig egy technokrata jellegű vezetés fészkel be magát, amelynek szakértelme nemegyszer éppúgy megkérdőjelezhető, mint a színvonalas közgazdász-képzés melletti elkötelezettsége. Adorno Bródy András könyvében idézett megfogalmazásában: „a tudós örökébe a jobban fizetett irodafőnök lép” (*Bródy [1984]* 92. o.).

E technokrata vezetés számára pedig az a legkényelmesebb, ha az oktatók és kutatók minél nagyobb részét nem autonóm módon gondolkodó értelmiségi gyanánt, hanem bérmunkásként kezelheti. Ennek okára Bródy világít rá, leszögezve, hogy a tudóst valójában nem lehet ellenőrizni. Mégis mára általánosan elfogadottá vált, hogy a felsőoktatási intézmények bürokráciája „...a kutatót és a tanárt mindenféle furfangosan megszerkesztett buktatónak, ellenőrzőpontnak, beszámolási kötelezettségnek” teszi ki, amelyeket „...általában használhatatlan és már születésekor avult szempontok szerint” határoznak meg (*Bródy [1984]* 84. és 86. o.). Ez természetesen az emberi erőforrások egyébként is korlátozottan rendelkezésre álló állományának irracionális felhasználásához vezet.

Tanítsuk azt, amit tudunk! Az output összetételének kényszerű módosítása

Ennek a pillanatnyi kényszeralkalmazkodási formának a következtében elsősorban nem a mély elméleti megalapozottságú, a munkapiac által igényelt korszerű ismeretanyagot oktatják, hanem amit a rendelkezésre álló oktatói kapacitás lehetővé tesz. Csaba László szerint „oktatási intézményeink túlnyomó részében a tanítha-

tóság, a számon kérhetőség, a standardizálás és a tankönyvek könnyű beszerezhetősége felülírta a terület érdemi követelményeit” (Csaba [2013] 60. o.). Ez általában a nehezen imitálható tudás átadásának elmaradását eredményezi az úgynevezett puha ismeretanyag javára, amit többnyire arra hivatkozva szokás indokolni, hogy a magas színvonalú elméleti tananyag a gyakorlati alkalmazások szempontjából érdektelen, nem praktikus. A végeredmény pedig az, hogy ma már a mesterképzésben sem lehet a hallgatókról középfokú elméleti ismeretek (például a *Varian* [2010]-ben ismertetett alapfogalmak és alapvető összefüggések) meglétét feltételezni, ilyen jellegű előismeretekre támaszkodni.

Továbbá a külföldi csereprogramok hasznossága és hatékonysága sem minden esetben megfelelő: az ebben részt vevő tanárok és diákok rendszeres órarendi munkából történő kiesése sokszor több hátránnyal jár, mint előnnyel.

A hallgatók nagyobbik – rövid távra tervező – részének szemszögéből nézve azonban a tantárgystruktúra ilyen jellegű módosítása kedvező, mert következményeként a közgazdasági és gazdálkodástudományi karok mára a szabadidő nem csupán kulturált, de kellemes eltöltésének terepévé is váltak (részletesebben lásd *Polónyi* [2011]). *Benczúr és szerzőtársai* [2013] a doktori képzéssel kapcsolatban ugyanakkor arra figyelmeztetnek, hogy „inkább a túl alacsony terhelés szokott gondot okozni akár a programban maradás, akár a későbbiekben az eredményes disszertációírás szempontjából” (725. o.). Az alap- és mesterképzéseken sincs ez másképpen, s ha a diplomák nagy száma nem ezt mutatja, az annak a jele, hogy a teljesítés feltételei kerültek rendkívül alacsony szintre.

Tanítsunk akkor, amikor tudunk! Intertemporális kényszerhelyettesítés

A mennyiségi hajsza és az ebből fakadó expanziós kényszer a közgazdászképzést folytató intézményeket a hallgatói jóléti igények minél magasabb szinten történő kielégítésére kényszeríti. Ma Magyarországon a hallgatói jóllét (*well-being*) szükséges feltétele pedig a hosszú hétvége, ami többnyire már csütörtökön elkezdődik. Így az oktatásra számos intézményben gyakorlatilag csak a hét első három munkanapja és esetleg a csütörtök délelőtt marad. Erre a rövid időszakra igyekeznek minden oktatási feladatot bezsúfolni, ami mind a kontaktórák, mind pedig az önálló felkészülés hatékonyságát rontja, sőt a mellőzhetőnek vagy túlságosan fárasztónak tűnő kontaktóráktól történő távolmaradásra ösztönöz. Így a nappali tagozaton folyó képzés is egyre inkább a távoktatás sajátosságait kezdi átvenni. A jelenség tipikus félreértése a közvetlen tanár–diák kapcsolat elektronikus tananyagokkal történő kényszerhelyettesítését az oktatástechnika fejlődéseként üdvözölni. A távoktatás ugyanis, legyen az bármilyen magas szintű számítógépes háttérrel támogatott, csak szükségmegoldás, amely a legszorgalmasabb hallgatók kivételével nem érhet el magas minőséget. Azért nem, mert a képzésben részt vevőket megfosztja a formális és informális tudásátáramlás alapvető fontosságú lehetőségétől.⁴

⁴ Ilyen informális tudásátáramlásra kerülhet sor például akkor, ha a hallgatók között a tanultak

Az intertemporális kényszerhelyettesítés azonban az osztott, bolognai rendszerű képzés bevezetésével öltött kritikus méreteket. Elsősorban nem az üzleti szakokon, hanem a valódi közgazdászképzési ágon. A hat féléves alapképzés bevezetésével ugyanis rendkívüli mértékben megnehezült, esetenként lehetetlenné vált az egyes tantárgyak egymásra épüléséből adódó sorrend tantervi követése. Így alakulhatott ki például az a helyzet, hogy a hallgatónak előbb tanítják a mikroökonómiát, s csak ez után az annak megértéséhez szükséges matematikai alapokat. Igaz, a tantárgyak egymásra épülése által meghatározott logikai sorrend megbontására a lehetőség már a kreditrendszer bevezetése révén megnyílt, különösen azokban az intézményekben, ahol az egyes tantárgyak felvételéhez szükséges előtanulmányi rendet nem vették komolyan, a bolognai rendszerre történő áttérést követően azonban ez a sorrend többnyire betarthatatlanná vált.

Könnyű lenne további példákat találni a fenti kényszeralkalmazkodási módokra, amelyek következtében végső soron a tanítással, tanulással és számonkéréssel kapcsolatos feladatok teljesítése éppoly formálissá válik, mint sok esetben a rendszerváltás előtti vállalatok tervteljesítése. A következmények azonosak a Kornai által feltártaakkal: idegeskedés, kapkodás, feszültség az oktatási intézményekben.

A hiány jelensége a hazai közgazdászképzésben

Kornai János meghatározása szerint abban az esetben van hiány, ha működése során a vállalat, esetünkben felsőoktatási intézmény, valamilyen pillanatnyi kényszeralkalmazkodási technikát kénytelen alkalmazni. Az egységnyi idő alatt alkalmazott pillanatnyi kényszeralkalmazkodási formák mennyisége a hiány intenzitását jelzi. A hazai közgazdászképzés fő problémája nem a hiány magas szintje, hanem az, hogy ez a magas szint általánosan elfogadott. Ez a normálérték pedig Kornai szerint társadalmi képződmény, a történelmi fejlődés során jött létre, nagyságát társadalmi konvenciók rögzítik.

A hiány magas normálértékének magyarázatához továbbra is *Kornai* [1980] könyvét követve, érdemes feleleveníteni, hogy hosszabb távon miként reagál a vállalat a hiányhelyzetre. A reakció végbemehet a reálszférában az input- és outputkombinációnak alkalmas változtatásával (233. o.). De végbemehet a szabályozási szférában is, ami gyakran az adózás, az állami támogatás vagy a hitelfeltételek felpuhítását jelenti. Nincs ez másként a hazai közgazdászképzésben sem. A reálszférában történő alkalmazkodás a hiányzó emberi és reálerőforrások pótlását vagy – ha erre nincs lehetőség – a hallgatói létszám csökkentését jelentené. Ha pedig az intézmény a szabályozási szférában reagál, ez az akkreditációs követelmények puhításában, rendszeres megsértésük elfogadtatásában, az imént áttekintett pillanatnyi kényszeralkalmazkodási eljárások természetesként, olykor haladóként történő megjelenítésében érhető

szóba kerülnek akár a tévé előtt, egy focimeccs szünetében, akár a vasárnapi ebéd közös elkészítése és elfogyasztása során (részletesebben lásd például *Howells* [2002]).

tetten. A mennyiségi hajsza pedig arra kényszeríti az intézményeket, hogy ne a reál-, hanem a szabályozási szférában reagáljanak.

És ez az az ismeret, amelyet a hallgatóság túlnyomó többsége elsőként és tökéletesen elsajátít. Mármint azt, hogy a nehézségeket nem a reálszférában, hanem a szabályozási szférában lehet és érdemes megoldani. A hallgatók számára ez például azt jelenti, hogy a hiányos előismeretekből adódó nehézségeket nem azok pótlásával igyekeznek leküzdeni, hanem hivatkozással nehéz körülményeikre azt próbálják elérni, hogy az előismeretekre épülő tantárgyak kikerüljenek a tananyagból, vagy ha ez nem lehetséges, akkor számonkérésük csupán formális legyen.

Tovább folytatva azonban a hiány magas normálértéke mögött meghízódó okok vizsgálatát, fel kell adni a tervezett gazdaság vállalataival feltételezett hasonlóság hipotézisét. A termelő és fogyasztó között fennálló kapcsolattól ugyanis jelentősen eltér a hazai közgazdászképzést végző felsőoktatási intézmények és hallgatóik kapcsolata. Az eltérés egyik vonása, hogy míg a tervgazdaságban mindig bőven voltak olyan fogyasztók, akik keresletüket egyáltalán nem, vagy legalábbis nem a kívánt mértékben tudták kielégíteni, addig a közgazdászképzésben ez a jelenség jóval ritkábban fordul elő. Ezen a területen legfeljebb a költségtérítési alapképzésekre vonatkozó magasabb felvételi ponthatár bevezetése hozhat most változást. Jelentősebb különbség, hogy a keresletüket valamilyen mértékben kielégíteni képes tervgazdasági fogyasztók egyértelműen érdekelték voltak a magasabb termékminőségben, és ezzel kapcsolatos elégedetlenségüknek gyakran hangot is adtak, elsősorban azokon a területeken, ahol a hiány intenzitása nem haladta meg a normálértéket. A közgazdászképzésben azonban más a helyzet. Tapasztalataim szerint a hallgatók túlnyomó többsége elsősorban jól akarja érezni magát egyetemi éveit alatt, másodsorban diplomát akar, a két egymásnak gyakran ellentmondó cél kitűzéséből adódó nehézségeket pedig a szabályozási szférában különféle mentességek, méltányossági kérelmek, igazolások beadása, esetenként radikális követeléseivel kívánja kezelni. Így aztán Csaba László joggal állítja, hogy az egyetem ma már nem „a hasznos ismeretek összegyűjtésének helyszíne” (Csaba [2013] 59. o.). A tervgazdasági vállalat fogyasztóival ellentétben a hazai közgazdászképzésben részt vevő hallgatók túlnyomó többsége nem igényli a színvonalas képzést, különösen az ezzel járó megterhelést, fáradságot, amit a szabályozási szférában történő ügyes manőverezés révén gyakran el is kerülhet.

Ezzel aztán létre is jön a hiány magas normálértékét rögzítő társadalmi konvenció. Az előzőkben láttuk, hogy

1. az oktatási teljesítmények kényszerű módosítása az egy felkészült oktatóra jutó hallgatók számának drasztikus emelkedését okozta;

2. a kényszerhelyettesítés az egyetemi tanárok értelmiségi attitűdjének bér-munkás viselkedési formára váltásához, illetve a közvetlen tanár–diák kapcsolat távoktatási anyagokkal, illetve PhD-hallgatók segítségével történő helyettesítéséhez vezetett;

3. az output összetétele kényszerű módosításának következtében a valódi közgazdaság-tudomány nagyobb része a tantervek többségéből kiszorult;

4. az intertemporális kényszerhelyettesítés pedig a nappali tagozatos képzés távoktatás irányába történő elmozdulásához vezetett: a más településeken élő hallgatók nem tartózkodnak életmódszerűen az egyetem székhelyén, inkább jellemző, hogy oda heti rendszerességgel „kirándulásokat” tesznek.

Ezek azok az okok, amelyek miatt az intézmények nem folytatnak színvonalas közgazdászképzést, de a hallgatók nagyobb része ezt nem is igényli. Így alakul ki a hiány magas normálértékét rögzítő társadalmi konvenció, s ez a közmegegyezés nehezíti meg a mennyiségi hajszá által teremtett csapdahelyzettől való megszabadulást.

Mennyiségi oldalról szemlélve, megfelelőnek mondható e csapdahelyzetben az intézmények teljesítménye, azonban úgy tűnik, a magyarországi közgazdászképzésre is érvényes *Hanushek–Woessmann* [2007] megállapítása, amely szerint a fejlődő országokban az oktatás helyzete ma sokkal rosszabb, mint az a beiskolázási adatokból vagy az iskolarendszer hozzáférhetőségéből kitűnik.

Az eredmény: konjunktúraelmélet nélküli marketing mesterszak, ágazati kapcsolatok mérlege nélküli ipargazdaságtan vagy operációkutatás nélküli menedzsment – hogy csupán néhány szomorú példát soroljunk. Ezek után érthető a gazdaságinak vélt diplomák Csaba László által is említett leértékelődése, a vezető pozíciók betöltése más területeken végzettekkel. Elsősorban ez az egyik oka a közgazdaságtannal és közgazdászokkal szemben Magyarországon tapasztalható bizalmatlanságnak, s nem az, hogy nem sikerült időben felismerni a 2008-as pénzügyi és gazdasági válságot előidéző veszélyes folyamatokat. A másik ok pedig az, hogy a diplomát szerzettek kiválóan tudják, miként helyettesítsék a reálszférában szükséges erőfeszítéseiket a szabályozási szférában történő ügyes lavírozással. Ezzel a tudással aztán az egyetem falain kívül sikereket el lehet érni (gyakran a más végzettséggel rendelkező többi munkatárs rovására), tartós megbecsülést, stabil eredményeket azonban nem.

A színvonalasabb közgazdászképzés felé

Az áttekintett pillanatnyi kényszeralkalmazkodási formák negatív következményei régóta ismertek. Az is nyilvánvaló, hogy az ezek alkalmazását szükségessé tevő erőforráskorlátok felszámolásához, azaz az intézményi erőforrások kielégítő mértékű bővítéséhez szükséges források a jelenlegi létszám mellett belátható időn belül nem fognak rendelkezésre állni. A probléma megoldási lehetőségeként szokták említeni a különféle pályázatok rendszerét. Ez több szempontból is hatékony eszköznek tűnhet, mivel a pályázatok szakmailag megalapozott elbírálása biztosítja, hogy a szűkösön rendelkezésre álló források oda kerüljenek, ahol azok a legjobban hasznosulnak. Ezenkívül lehetőséget teremt külföldi források bevonására, továbbá elősegítheti a helyi források mozgósítását. Az így megvalósuló fejlesztéseket azonban a felhasználó oktatók és hallgatók részéről gyakran éri bírálat. A tipikus kritikai megjegyzések a következők:

- más eszközre lett volna szükség;
- a ráfordított összegért jobb minőségű eszközt is be lehetett volna szerezni;
- késedelmesen és/vagy nem megfelelő módon került az új eszköz üzembe állításra;

- az üzemeltetés költsége magas;
- a hatékony működtetéshez nélkülözhetetlen kiegészítő eszközök hiányoznak.

Az ilyen okok miatt félresikerült projektek hátterében – az esetleges korrupció mellett – az áll, hogy egy-egy fejlesztésre nem akkor kerül sor, amikor arra az igény felmerül, és a finanszírozáshoz szükséges források a szokásos intézményi gazdálkodás során megteremthetőnek tűnnek, hanem amikor sikerül pályázati pénzhez jutni. Ehhez gyakran szükséges a felhasználói igények pályázati kiírásokhoz történő hozzáigazítása, ami sokszor a fejlesztések irányát torzítja.

További probléma, hogy a pályázati forrásokból történő fejlesztés intézményi szinten jelentkező költségei is magasak. A főbb költségelemek a pályázatokkal kapcsolatos tennivalókból, az új eszköz használatbavételéből és üzemben tartásából fakadnak. Ezek a költségelemek időnként nemcsak a pályázati kiírások folyamatos figyelemmel kísérésétől, de a sikeres pályázat révén létrehozott új eszközök rendszeres használatától is visszatartják az intézményeket. Mindezek alapján elmondható, hogy a pályázati rendszer lehet jótékony szükségmegoldás, de a hiány magas normálértékből adódó problémák megoldására nem alkalmas. Azok gyökere mélyebben: a teljesítményfinanszírozás rendszerének hatékony minőségbiztosítás nélkül történő alkalmazásában rejlik. Nem oldja meg a problémát a költségtérítéses képzésre történő áttérés sem, mivel egyrészt nem küszöböli ki a mennyiségi hajsztát, másrészt az elégtelen fizetőképes kereslet miatt nem biztosít elegendő forrást az emberi és tárgyi erőforráskorlátok feloldására sem.

A megoldás az uniós képzési arányok helyreállítása lehetne, amely szerint a hallgatók egyharmada közgazdászképzésben (*economics*) vesz részt, kétharmada pedig az üzleti képzésben (*business*). A fő nehézség az, hogy jelenleg Magyarországon szinte kizárólag üzleti képzés létezik, nyelvi szempontból megtévesztő módon azt is közgazdászképzésként tüntetve fel. A helyreállításhoz szükséges képzési kapacitások (elsősorban emberi erőforrások) létrehozása pedig több évet is igénybe vesz. Emellett szükséges a mennyiségi hajsza megszüntetése érdekében a finanszírozási rendszer átalakítása, az áttérés az intézményfinanszírozásra. Ez elkerülhetetlenül együtt jár a független akkreditációs eljárások előtérbe kerülésével, hosszabb távon pedig azok rendszeres megismétlésével.

Egyetértek Simonovits András cikkének következtetésével, amely szerint sokat javítana a helyzeten, ha a hazai doktori programok nagyobb mértékben vennék át az amerikai rendszert. Ennek részleteit Benczúr és szerzőtársai cikkükben részletesen számba is veszik. A fentiekből azonban az is kiderül, hogy az intézmények többségében erre nincs lehetőség, mivel a folyamatosan alkalmazott kényszeralkalmazkodás miatt a mesterszakokon diplomát szerző hallgatók – egy-két kivételtől eltekintve – nem rendelkeznek az ehhez szükséges szakmai alapokkal. Az angolszász doktori rendszer fontosabb elemeinek átvételéhez tehát szükséges a mesterképzések színvonalának emelése. Ehhez viszont az alapképzés színvonalát kellene a megfelelő szintre hozni. Minden bizonnyal igaza van Csaba Lászlónak, amikor a közgazdászképzésben a bolognai kísérletezéssel való teljes szembefordulást és a hagyományos szerkezet, az osztatlan képzés visszaállítását indítványozza.

Továbbá a szűkösen rendelkezésre álló erőforrások koncentrációja is elkerülhetetlen, ami nem csupán a formális tudásátáramlást segítené elő, de az informálist is. Ám a koncentrációval szükségszerűen együtt járó konfliktusok vállalása nagyfokú politikai bátorságot igényel. A felsőoktatás napirenden lévő átalakítása révén ennek lehetősége most megnyílt. Várjuk a fejleményeket.

Hivatkozások

- BENCZÚR PÉTER–KÉZDI GÁBOR–KONDOR PÉTER–MÁTYÁS LÁSZLÓ–VALENTINYI ÁKOS [2013]: Javaslat a magyarországi közgazdasági doktori képzés korszerűsítésére. *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 6. sz. 722–732. o.
- BRÓDY ANDRÁS [1984]: *Lassuló idő. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.*
- CSABA LÁSZLÓ [2013]: Kérdőjelek a közgazdaságtanban és oktatásában. *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 1. sz. 47–63. o.
- DENKINGER GÉZA–GYURKÓ LAJOS [1978]: *Matematikai analízis. Feladatgyűjtemény. Tankönyvkiadó, Budapest.*
- DUGGAN, M. G. [2000]: Hospital Ownership and Public Medical Spending. *Quartely Journal of Economics*, Vol. 115, No. 4. 1343–1373. o.
- HANUSHEK, E. A.–WOESSMANN, L. [2007]: The Role of Education Quality for Economic Growth. *World Bank Policy Research. Working Paper*, No. 4122.
- HOWELLS, R. L. J. [2002]: Tacit Knowledge, Innovation and Economic Geography. *Urban Studies*, Vol. 39. No. 5–6. 871–884. o.
- KORNAI JÁNOS [1972]: *Erőltetett vagy harmonikus növekedés. Akadémiai Kiadó, Budapest.*
- Kornai János [1980]: *A hiány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.*
- KORNAI JÁNOS [2010]: Hiánygazdaság – többletgazdaság. *Tanulmány a piac elméletéről. II. rész. Közgazdasági Szemle*, 57. évf. 12. sz. 1021–1044. o.
- SIMONOVITS András [2013]: Szubjektív gondolatok a közgazdaságtanról. *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 3. sz. 352–358. o.
- POLÓNYI ISTVÁN–TIMÁR JÁNOS [2004]: *Munkaerőpiac és oktatáspolitikai Magyarországon a rendszerváltás után. Közgazdasági Szemle*, 51. évf. 11. sz. 1065–1072. o.
- POLÓNYI ISTVÁN [2011]: *Az ezredforduló hazai oktatása. Új Mandátum Kiadó, Budapest.*
- ROMER, P. M. [1986]: Increasing Returns and Long Run Growth. *Journal of Political Economy*, Vol. 94. No. 5. 500–521. o.
- VARIAN, H. R. [2010]: *Mikroökonómia középfokon. Akadémiai Kiadó Zrt., Budapest.*
- ZALAI ERNŐ [1989]: *Bevezetés a matematikai közgazdaságtanba. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.*